

Беяневич Олена
докторка юридичних наук, професорка,
професор кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
<https://orcid.org/0000-0002-2590-2807>

УДК К 346.9:347.725

DOI: <https://doi.org/10.69724/2786-8834-2024-3-3-125-147>

ПРО СПРАВЕДЛИВУ КОМПЕНСАЦІЮ ТА СОЛІДАРНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕДУРІ СКВІЗ-АУТУ

Беяневич Олена. Про справедливую компенсацію та солідарну відповідальність у процедурі сквіз-ауту.

Анотація.

В статті на основі актуальної правозастосовної практики Верховного Суду досліджено доктринальні проблеми забезпечення права міноритарних акціонерів на справедливую компенсацію у процедурі обов'язкового продажу акцій на вимогу особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій. Визначено правову природу зобов'язання (обов'язку) з виплати компенсації за акції за результатами обов'язкового продажу акцій в процедурі сквіз-ауту як грошового зобов'язання, що виникає на підставі складного юридичного факту, склад якого (дії, які вчиняються учасниками сквіз-ауту у певній послідовності і порядку), визначений безпосередньо Законом «Про акціонерні товариства». Аргументовано, що невиконання заявником вимоги (уповноваженою особою власника домінуючого контрольного пакета акцій або групи осіб, що діють спільно) цього законодавчого обов'язку спричиняє шкоду майновій сфері міноритарних акціонерів є правопорушенням і охоплюється поняттям генерального делікту. Якщо обов'язковий продаж акцій здійснювався в інтересах групи осіб, що діяли спільно і є власниками домінуючого контрольного пакета акцій, обов'язок щодо сплати справедливої компенсації за акції в процедурі сквіз-ауту має покладатися на всю економічну групу осіб, включаючи кінцевого бенефіціарного власника, оскільки всі ці особи мають розглядатися як солідарні боржники у неподільному грошовому зобов'язанні. Виконання такого зобов'язання одним із солідарних боржників є належним виконанням грошового зобов'язання зі сплати справедливої компенсації за акції і припиняє його. Обґрунтовано, що до деліктних зобов'язань, які виникли у зв'язку із заподіянням акціонерам шкоди внаслідок обов'язкового продажу акцій за ціною, що не відповідала їх справедливій вартості, субсидіарно застосовуються норми глави 83 ЦК про набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Ключові слова: *справедлива компенсація, сквіз-аут, грошове зобов'язання, деліктне зобов'язання, кондикційне зобов'язання, солідарна відповідальність, зняття корпоративної вуалі, захист прав міноритаріїв.*

Постановка проблеми.

Проблема забезпечення реалізації та захисту прав та законних інтересів міноритарних учасників акціонерного товариства є однією з ключових для корпоративного законодавства України.

Як відомо, процедура обов'язкового продажу акцій акціонерами на вимогу особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій (далі – сквіз-аут) була запроваджена у корпоративне законодавство України Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах» від 23.03.2017 р. Прийняття цього Закону було спрямовано на змістовну імплементацію Директиви 2004/25/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу¹ щодо пропозицій про поглинання у рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, та на виконання пункту 1 Плану заходів щодо виконання у 2013 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.03.2013 №157-р.

Практика застосування господарськими судами норм про сквіз-аут виявила низку проблем, пов'язаних, зокрема, із визначенням справедливої покупної ціни за акції, відчужувані міноритарними акціонерами, ефективних способів захисту їх прав у процедурі сквіз-ауту, зняттям «корпоративної вуалі».

Аналіз останніх публікацій і досліджень.

До наукового аналізу різних аспектів захисту міноритарних акціонерів в процедурі сквіз-ауту зверталися науковці Ю. Атаманова, О. Кологойда, Л. Дорошенко, зняття «корпоративної вуалі» – В. Махінчук, Ю. Жорнокуй, Т. Карнаух, І. Кондратова.² Науковцями були напрацьовані доволі ґрунтовні методологічні підходи до її вирішення, насамперед, в аспекті допустимості примусового позбавлення міноритарних акціонерів права власності в контексті ст. 41 Конституції України та практики застосування Європейським Судом з прав людини норм статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Також було обґрунтовано, що з метою забезпечення ефективного захисту міноритарних акціонерів від недобросовісних дій мажоритарних акціонерів, товариства, залученого ними суб'єкта оціночної діяльності, є доцільним застосування судом доктрини «підняття корпоративної вуалі» як екстраординарного заходу у разі зловживань учасниками корпоративної групи правом контролю над товариством та спільного вчинення дій в процесі реалізації обов'язкового продажу акцій з метою викупу

¹ Директива 2004/25/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 21.04.2004 Щодо пропозицій про поглинання URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/eu040049>

² Див також.: Беяневич О. А. Про способи судового захисту прав міноритарного акціонера у процедурі примусового викупу акцій. Економіка та право. 2022. № 2. С. 3–12 <https://doi.org/10.15407/econ-law.2022.02.003>

акцій міноритарних акціонерів за заниженою вартістю³. Важливою є і теза про те, що застосування судами цієї доктрини на основі практики ЄСПЛ має забезпечити ефективну протидію зловживанням статусом юридичної особи і недобросовісним діловим практикам у корпоративних правовідносинах.⁴

Формулювання мети статті.

Метою цієї статті є 1) виявлення правової природи зобов'язання з виплати компенсації за акції за результатами обов'язкового продажу акцій на вимогу уповноваженої особи власника домінуючого контрольного пакета акцій (групи осіб, що діють спільно); 2) обґрунтування підстав солідарної відповідальності у правовідносинах стягнення компенсації за акції за результатами обов'язкового продажу акцій на вимогу уповноваженої особи власника домінуючого контрольного пакета акцій (групи осіб, що діють спільно); 3) обґрунтування застосування до таких відносин норм про зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави.

Виклад основного матеріалу.

Змістова імплементація зазначеної Директиви 2004/25/ЄС про поглинання в корпоративне законодавство означає, що для цілей доктринального та цільового тлумачення норм та застосування як норм ст. 65² Закону «Про акціонерні товариства» (від 17.09.2008 № 514-VI із наступними змінами), так і норм Закону «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 № 2465-IX, до уваги мають братися положення зазначеної Директиви, зокрема, один із її загальних принципів: «за умови, якщо особа отримує право контролю над компанією, інші власники цінних паперів повинні бути захищені» (п. «а» частини 1 Статті 3 «Загальні принципи»). Механізми захисту міноритарних акціонерів містяться в Статті 5 «Захист міноритарних акціонерів, обов'язкова пропозиція купівлі та справедлива ціна» зазначеної Директиви.

Нормами ст. 65² Закону «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 № 514-VI, ст. 95 Закону «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 № 2465-IX передбачено обов'язковий продаж міноритарними акціонерами належних їм акцій на вимогу особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій. Для цілей цієї статті будуть аналізуватися, насамперед, норми про сквіз-аут Закону «Про акціонерні товариства» в редакції Закону від 17.09.2008 р. № 514-VI (з подальшими змінами), зважаючи на те, що 1) на цей час практика застосування Верховним Судом норм ст. 95 Закону «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 р. ще не складалася, 2) наявні правові позиції напрацьовані Верховним Судом при застосуванні судами норм ст. 65² Закону «Про акціонерні товариства» в попередній редакції; 3) питання, що досліджуються у цій статті, мають теоретичний харак-

³ Кологойда О. В. Правові підстави солідарної відповідальності учасників корпоративної групи у спорах про обов'язковий продаж акцій (сквіз-аут): доктрина «підняття корпоративної вуалі» (за матеріалами судової практики) // Право України. 2023. № 8. – С. 121.

⁴ Корпоративне право крізь призму судової практики: монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Харків: ЕКУС, 2021. С. 491.

тер, 4) існуючі проблеми захисту міноритарних акціонерів в процедурі сквіз-ауту законодавець в Законі від 27.07. 2022 р. не вирішив.

Посилання на норми Директиви 2004/25/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21.04.2004 р. про пропозиції поглинання міститься в постанові Великої Палати Верховного Суду від 24.11.2020 р. у справі №908/137/18, в якій, зокрема, зазначено:

«7.11. Додатком XXXIV до глави 13 «Законодавство про заснування та діяльність компаній, корпоративне управління, бухгалтерський облік та аудит» розділу V «Економічне і галузеве співробітництво» Угоди [про асоціацію] передбачено, що Україна зобов'язується поступово наблизити своє законодавство до законодавства Європейського Союзу про заснування та діяльність компаній, корпоративне управління, бухгалтерський облік та аудит у встановлені додатком терміни. У цьому додатку наведено й Директиву про поглинання. Відповідно до графіка, зазначеного у додатку, положення цієї Директиви повинні бути впроваджені протягом 4 років з дати набрання чинності цією Угодою. Таким чином, Україна відповідно до міжнародного договору взяла на себе зобов'язання з упровадження у своє законодавство положень Директиви про поглинання у строки, визначені в додатку XXXIV до Угоди.

7.12. ... директиви не є актами, які безпосередньо регулюють відповідні відносини у державах-членах, таке регулювання запроваджується внаслідок імплементації директив у внутрішні правопорядки. Проте обов'язок України з імплементації Директиви про поглинання впливає не з Договору про заснування Європейської Спільноти, не з членства України в Європейському Союзі, а з ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року №1678-VII Угоди, яка встановлює певні міжнародні зобов'язання України.

... 7.15. Україна виконуючи обов'язки з адаптації її корпоративного законодавства до законодавства Європейського Союзу, запровадила інститути витіснення та примусового продажу (squeeze-out і sell-out). Таке запровадження має більш широкий характер, аніж це передбачено мінімальними стандартами Директиви про поглинання: ці інститути були запроваджені щодо всіх акціонерних товариств, а не тільки тих, акції яких знаходяться в обігу на регульованому ринку; вони були запроваджені не лише у зв'язку із пропозицією про поглинання і після її завершення та стосувалися всіх акціонерних товариств, які на дату набрання чинності Законом України «Про акціонерні товариства» мали серед акціонерів власника домінуючого контрольного пакета акцій акціонерного товариства. Водночас Україна застосувала вищий відсоток володіння акціями (95%), який надає акціонеру право на сквіз-аут, порівняно з мінімально дозволеним Директивою (90%)»⁵.

Застосовуючи норми Закону «Про акціонерні товариства» про сквіз-аут, ВП ВС зробила наголос на меті примусового відчуження міноритарними акціонерами належних їм акцій:

⁵ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93336732>

«7.21. Запровадження державою зазначеного законодавчого регулювання зумовлено наявністю інтересів суспільства у сталому функціонуванні та розвитку акціонерних товариств, що забезпечує робочі місця та сплату податків у державі, зростанні інвестиційної привабливості акціонерних товариств, зменшенні корпоративних конфліктів, рейдерства тощо. Зазначене вимагає належного рівня корпоративного управління та мінімізації пов'язаних із цим витрат, необхідних, зокрема, для підтримання інфраструктури, пов'язаної зі скликанням загальних зборів акціонерного товариства або з реалізацією акціонерами своїх інших прав та повноважень» (постанова ВП ВС від 24.11. 2020 р. у справі №908/137/18).

На необхідність забезпечення публічних інтересів як мету застосування процедури сквіз-ауту ВС також звернув увагу у постанові від 05.07. 2022 р. у справі №914/1804/18, зазначивши, що:

«45. ... стаття 65–2 Закону України «Про акціонерні товариства» та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах», які передбачають обов'язок акціонерів передати мажоритарному акціонеру свої акції в принципі не суперечить статті 41 Конституції України, оскільки тут йдеться про законну мету в інтересах суспільства, передбачено механізм забезпечення попереднього та повного відшкодування їх вартості [курсив наш, – О. Б.]».⁶ Втім, в літературі звертається увага і на те, що сквіз-аут як, по суті, витіснення міноритаріїв з товариства, відбувається в інтересах мажоритарного учасника.⁷ Це підтверджується і тим, що законодавець надає особі (особам, що діють спільно), яка стала (прямо або опосередковано) власником домінуючого контрольного пакета акцій, право, а не обов'язок надіслати до товариства публічну безвідкличну вимогу про придбання акцій в усіх власників акцій.

Отже, законодавець встановив безумовний обов'язок міноритарних акціонерів здійснити обов'язковий продаж належних їм акцій, правовим наслідком якого є припинення участі в акціонерному товаристві. І це означає також, що міноритарний акціонер як економічно слабка сторона відносин, що виникають у процедурі сквіз-ауту, позбавлений можливості узгодження умов такого продажу, тобто дія принципу свободи договору у таких відносинах виключається повністю. На це звернув увагу КГС ВС у постанові від 18.02.2021 у справі №908/3492/19⁸:

– «при проведенні сквіз-ауту ціна має бути не лише ринковою, а й справедливою. Це означає, що така ціна може бути вище ринкової, адже у особи без волі та бажання видчувають майно, яким вона володіла на праві власності і не планувала його відчужувати»;

⁶ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105389857>

⁷ Односторонні правочини: монографія: монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, С. О. Готов, О. І. Зозуляк та ін.; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Харків: ЕКУС, 2024. – С. 112.

⁸ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95240533>

– «[у] процедурі примусового викупу акцій (сквіз-ауту) має бути визначена ціна обов'язкового продажу акцій, яка зазначається у публічній безвідкличній вимозі, як ціна придбання акцій, тобто ціна, за якою власник домінуючого контрольного пакета акцій примусово вимагає від міноритарних акціонерів продажу йому пакета акцій»;

– «ця процедура, як і будь-який інший спосіб примусового відчуження об'єктів права власності, має застосовуватись у виключних випадках задля досягнення легітимної мети та з дотриманням балансу інтересів усіх акціонерів, у тому числі щодо виплати власником домінуючого контрольного пакета акцій компенсації міноритарним акціонерам у розмірі справедливої вартості належних їм акцій»;

– «[в]ідповідно до усталеної практики ЄСПЛ, умови компенсації примусового відчуження активів, згідно з положеннями національного законодавства, є значущими для оцінки того, чи оскаржуваний захід зберігає необхідний справедливий баланс, та особливо для визначення того, чи покладає такий захід непропорційний тягар на особу (власника)».

Наведене вище дає підстави стверджувати, що визначений Законом «Про акціонерні товариства» законодавчий механізм обов'язкового продажу акцій *по своїй суті не є договірним*, адже права та обов'язки учасників сквіз-ауту не ґрунтуються на договорі, сторони якого діяли б відповідно до загальних положень ст. 627 ЦК про свободу договору (сторони договору є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору).

Велика Палата Верховного Суду звернула увагу на те, що «процедура примусового викупу акцій відповідно до статті 65² Закону України «Про акціонерні товариства» є таким правочином, в якому особа, яка володіє домінуючим контрольним пакетом акцій, може впливати на спосіб визначення ціни акцій та набуває право власності на них унаслідок виконання вимог, визначених зазначеною нормою, тоді як міноритарний акціонер втрачає право власності на акції за відсутності свого волевиявлення, без будь-якого впливу на визначення ціни, та за відсутності законодавчого механізму здійснення спеціального контролю з боку суду або Комісії» (постанова від 24.11.2020 у справі №908/137/18).

Відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.

Конституційний Суд України наголошував, що одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею.⁹

⁹ Підпункт 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116,

Судова практика Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) розглядає принцип пропорційності як невід’ємну складову верховенства права, в тому числі і при тлумаченні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод¹⁰.

В Директиві 2004/25/ЄС від 21.04.2004 про пропозиції поглинання (Стаття 5 «Захист міноритарних акціонерів, обов’язкова пропозиція купівлі та справедлива ціна», стаття 15 «Право скуповування цінних паперів») вживається як термін «справедлива (найвища) ціна», так і термін «компенсація», яку offerent може запропонувати у вигляді цінних паперів, грошових коштів або поєднання того й іншого.

Забезпечення можливості примусового викупу акцій може відповідати інтересам суспільства. Проте ця процедура, як і будь-який інший спосіб примусового відчуження об’єктів права власності, має застосовуватись у виключних випадках задля досягнення легітимної мети та з дотриманням балансу інтересів усіх акціонерів, у тому числі щодо виплати власником домінуючого контрольного пакета акцій компенсацій міноритарним акціонерам у розмірі справедливої вартості належних їм акцій (постанова КГС ВС від 12.01.2021 р. у справі №914/1804/18).

Обов’язковий продаж міноритарним акціонером усіх належних йому акцій призводить не тільки до припинення його права власності у вузькому сенсі, але й до припинення його корпоративного права у розумінні суб’єктивного права особи бути учасником товариства (юридичної особи).

Тому міноритарний акціонер у відносинах сквіз-ауту має право не просто на отримання певної «покувної» ціни за відчужувані в обов’язковому порядку (по суті, примусово) акції, а саме на справедливу компенсацію втрати ним свого корпоративного права, яке включає і майнові, і немайнові (організаційні) права, а тим самим – і втрати правової можливості задовольнити свій інвестиційний інтерес шляхом участі у конкретному акціонерному товаристві.

Відповідно, міноритарний акціонер може домагатися в судовому порядку визнання за ним не просто права на компенсацію як такого, а права на компенсацію саме за найвищою (справедливою, за термінологією Директиви 2004/25/ЄС) ціною акції.

частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв’язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року №3-рп/2012.

¹⁰ Позбавлення майна може бути виправданим лише у випадку, якщо буде показаний, *inter alia*, «інтерес суспільства» та «умови, передбачені законом». Більше того, будь-яке втручання у право власності обов’язково повинно відповідати принципу пропорційності. Як неодноразово зазначав Суд, «справедливий баланс» має бути дотриманий між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основних прав людини. Пошук такого справедливого балансу пролягає через всю Конвенцію ... необхідний баланс не буде дотриманий, якщо особа, про яку йдеться, несе «індивідуальний і надмірний тягар» (Рішення ЄСПЛ у справі «Трегубенко проти України» від 02.11.2004 р.).

В п. 7.36 постанови ВП ВС від 24.11. 2020 р. у справі №908/137/18 Суд констатував, що «оскільки норма статті 65² Закону «Про акціонерні товариства» не визначає спеціальних способів захисту прав міноритарних акціонерів, права та інтереси яких були порушені примусовим викупом акцій за ціною меншою за їх ринкову вартість, то особи, які вважають, що їх права та інтереси на акції були порушені вчиненням такого правочину, можуть самостійно обирати між визначеними нормативними приписами способами їх захисту».

Пізніше Верховний Суд визнав, що «належним способом захисту прав міноритарних акціонерів, права та інтереси яких були порушені примусовим викупом акцій за ціною меншою за їх ринкову вартість, є визнання права на компенсацію, стягнення компенсації за продані акції, стягнення збитків» (постанова ВС від 15.06.2022 у справі №905/671/19)¹¹.

Щодо сутності компенсації належної вартості акцій.

В ЦК України термін «компенсація» не розкривається, але вживається в різних книгах Кодексу, зокрема:

– Книзі третій «Право власності та інші речові права» (ч. 3 ст. 358, ч. 2 ст. 364, ст. 394);

– главі 49 «Забезпечення виконання зобов'язання» (ст. 597¹³), главі 82 «Відшкодування шкоди» (ст. 1177, 1197) Книги п'ятої «Зобов'язальне право».

Як вбачається з аналізу зазначених норм, законодавець в окремих випадках терміни «шкода» та «компенсація» використовує як однопорядкові (ст. 394, ст. 1177 ЦК), в інших – як синонім вартості майна (ч. 2 ст. 364 ЦК). Поняттям «шкода» охоплюються будь-які негативні наслідки для суб'єкта, тобто будь-яке утискання особистого немайнового чи майнового блага¹².

Подолання такої термінологічної різноманітності (яка загалом не рідкість у вітчизняному законодавстві)¹³ в контексті правовідносин сквіз-ауту має обумовлюватися компенсаційною функцією цивільного права, яка в теорії цивільного права, поряд з регулятивною, охоронною та превентивною, є загальноновизнаною.¹⁴

Компенсаційна функція, як звертається увага в літературі, спрямована на відновлення порушених цивільних прав і полягає у наданні таких матеріальних ре-

¹¹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987465>

¹² Цивільне право (частина загальна). Курс лекцій: навч. посіб./ за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Харків: ЕКУС, 2021. – С. 212

¹³ Так, законодавство немає уніфікованої термінології для позначення одного і того ж негативного економічного результату, який настав внаслідок порушення прав та законних інтересів учасників цивільного/господарського обороту («упущена вигода», «втрачена вигода», «неодержані доходи», «неодержаний прибуток»).

¹⁴ Для прикладу можна навести норму п. 4 ч. 3 ст. 55 Закону «Про авторське право і суміжні права» суд має право постановити рішення про стягнення компенсації (разового грошового стягнення), що вважається судом замість відшкодування збитків або стягнення доходу на розсуд суб'єкта авторського права та/або суб'єкта суміжних прав.

сурсів, завдяки яким це стало б можливим¹⁵, надання відповідного матеріального задоволення потерпілому¹⁶. Наявність цієї функції зумовлена властивостями предмету цивільно-правового регулювання, оскільки майнова сфера має реальну здатність до відновлення при порушенні суб'єктивного цивільного права на еквівалентній основі; реалізація компенсаційної функції відбувається за допомогою створення компенсаційних норм¹⁷.

Як вбачається власне із сутності сквіз-ауту як процедури обов'язкового продажу акцій (системи правовідносин між усіма її учасниками), законодавчої термінології ст. 65² Закону «Про акціонерні товариства» «Обов'язковий продаж акцій акціонерами на вимогу особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій», ціна придбання акцій є вираженим у грошовій формі еквівалентом одиниці товару (акції). Оскільки оплата акцій здійснюється виключно у грошовій формі (п. 3 ч. 8 ст. 65² Закону), у заявника вимоги *існує обов'язок виконати грошове зобов'язання*, яке виникло на підставі складного юридичного факту, склад якого (дії, які вчиняються учасниками сквіз-ауту у певній послідовності і порядку), визначений безпосередньо ст. 65² Закону «Про акціонерні товариства».

Відповідно до ст. 9 Закону «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» акція посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи: 1) право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та 2) право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, 3) право на управління акціонерним товариством, а також 4) немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України, цим Законом та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств.

В такому аспекті «сплата покупної ціни» та «компенсація» за акції за результатами обов'язкового продажу акцій в економіко-правовому сенсі є тотожними і мають розглядатися як еквіваленти майнового блага (акцій як об'єктів цивільних прав і тих прав, які ними посвідчуються), що примусово відчужене.

Одним із елементів сквіз-ауту як складного юридичного факту є надіслання заявником вимоги (особою, яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій або уповноваженою особою) до товариства публічної безвідкличної вимоги про придбання акцій в усіх власників акцій товариства.

Як зазначалося вище, у власника домінуючого контрольного пакета акцій є право, а не обов'язок надіслати до товариства публічну безвідкличну вимогу про придбання акцій в усіх власників акцій. Це означає, відповідно, необхідність волевиявлення власника домінуючого контрольного пакета, яким є надіслання заявником

¹⁵ Цивільне право (частина загальна). Курс лекцій: навч. посіб./ за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Харків: ЕКУС, 2021. – С. 16

¹⁶ Цивільне право України: Загальна частина / За ред. І. А. Бірюкова і Ю. О. Заїки. К.:Алерта, 2014. -С. 21

¹⁷ Рубан О. О. Реалізація компенсаційної функції в цивільному праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2020. Серія ПРАВО. Випуск 61 том 1. С. 81 (с. 80–83)

вимоги (власником домінуючого контрольного пакета акцій або уповноваженою ним особою) у встановлений законом строк публічної безвідкличної вимоги.

Надсилання публічної безвідкличної вимоги є одностороннім правочином, правові наслідки якого визначені ст. 65² Закону «Про акціонерні товариства». Зокрема, з цього правочину виникає обов'язок акціонерів продати належні їм акції цього товариства заявнику вимоги (абз. 2 ч. 4 ст. 65² Закону), а у заявника вимоги виникає обов'язок сплатити за акції ціну (компенсацію), яка відповідатиме критерію справедливості, як найвищу з визначених із застосуванням передбачених законом показників (ч. 5–7 ст. 65² Закону).

Надсилання публічної безвідкличної вимоги як односторонній правочин в сукупності з іншими юридичними фактами (діями, які вчиняються власником домінуючого контрольного пакета (групою осіб, що діють спільно), заявником вимоги, акціонерним товариством, Центральним депозитарієм цінних паперів, депозитарними установами, банком, в якому відкрито рахунок умовного зберігання (ескроу), призводить, з одного боку, до примусового припинення права власності на акції міноритарного акціонера, а з іншого, до набуття права власності на акції мажоритарним акціонером. Це підкреслює те, що загалом правова ситуація сквіз-ауту (витіснення) є доволі суперечливою з класичної правової точки зору, адже має місце припинення права власності зовсім з інших підстав, аніж це врегульовано в ЦК України (*не* внаслідок неправомірної поведінки акціонера, *не* як санкція і *не* як варіант виходу із загрозованої ситуації).¹⁸

За визначеннями частин 1, 2 ст. 202 ЦК правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори). До правовідносин, які виникли з односторонніх правочинів, застосовуються загальні положення про зобов'язання та про договори, якщо це не суперечить актам цивільного законодавства або суті одностороннього правочину (ч. 5 ст. 202 ЦК).

Отже, сплата заявником вимоги справедливої покупної ціни (компенсації) за акції в процедурі сквіз-аут має розглядатися як належне виконання грошового зобов'язання власником домінуючого контрольного пакета акцій (групою осіб, що діють спільно) з оплати вартості акцій, що підлягають обов'язковому продажу, відповідно до вимог ст. 65² Закону «Про акціонерні товариства».

Ця теза є важливою для обґрунтування правових підстав солідарної відповідальності у правовідносинах стягнення компенсації за акції за результатами обов'язкового продажу акцій на вимогу уповноваженої особи власника домінуючого контрольного пакета акцій (групи осіб, що діють спільно).

У постанові ВС від 15.06.2022 у справі №905/671/19 була сформульована позиція про те, що міноритарний акціонер може звертатися з позовом про визначення суми компенсації, стягнення збитків або неправомірної вигоди як до по-

¹⁸ Односторонні правочини: монографія: монографія / І. В. Спасибо-Фатєєва, С. О. Готов, О. І. Зозуляк та ін.; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Харків: ЕКУС, 2024. – С. 112.

купця, так і до його афілійованих осіб чи третіх осіб, які брали участь у придбанні пакету акцій міноритаріїв у процедурі сквіз-аут, кінцевого бенефіціарного власника. Ця позиція поставлена під сумнів в ухвалі ВС від 08.10.2024 р. у справі №910/8714/18, оскільки в законодавстві «було не визначено хто повинен відшкодувати міноритарному акціонеру справедливу компенсацію за обов'язковий продаж акцій».¹⁹ Принагідно слід зауважити, що ч. 21 ст. 95 «Обов'язковий продаж акцій акціонерами на вимогу особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій» Закону «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 №2465-IX вже передбачає, що акціонери, які вважають, що ціна обов'язкового продажу не відповідає вимогам, встановленим частинами п'ятою – сьомою цієї статті, мають право звернутися до суду з позовом про стягнення із заявника вимоги компенсації належної вартості акцій, придбаних у них відповідно до такої вимоги.

У зв'язку з цим необхідно звернутися до сутності деліктного зобов'язання та особливостей статусу заявника вимоги, адже, як здається на перший погляд, зважаючи на послідовність дій різних суб'єктів у процедурі сквіз-ауту, зазначений обов'язок має виконати лише заявник вимоги.

Якщо при обов'язковому продажу акцій акціонерами на вимогу особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій, компенсація (ціна обов'язкового продажу) не була справедливою, *можна стверджувати про невиконання відповідного обов'язку з оплати вартості акцій, що підлягали обов'язковому продажу, і нанесення шкоди майновій сфері міноритарних акціонерів*, тобто є правопорушенням, яке охоплюється поняттям «генерального делікту».

В літературі обґрунтовано наголошувалося на тому, що варто відмовитися від дослідження правил про відшкодування позадоговірної шкоди через призму поняття «відповідальність», а правило генерального делікту необхідно розглядати крізь призму поняття «цивільно-правове зобов'язання» в усіх аспектах зобов'язального права. Відповідно, деліктне зобов'язання можна визначити як правовідношення, в якому одна сторона (делінквент, боржник) зобов'язана відшкодувати позадоговірну шкоду, заподіяну іншій стороні (потерпілому, кредитору) в повному обсязі, а кредитор вправі вимагати від боржника виконання його обов'язку. Підставою виникнення правового зв'язку (зобов'язання) між делінквентом і потерпілим є наявність заподіяної шкоди²⁰.

З огляду на положення ст. 11 ЦК деліктне зобов'язання ґрунтується передусім на визнанні права власності абсолютним, і змістом цього зобов'язання є право власника майна вимагати сплати компенсаційного відшкодування від суб'єкта, який

¹⁹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122406968>

²⁰ Отраднова О. Генеральний делікт у цивільному праві: відповідальність чи зобов'язання. Проблеми дослідження // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. /За ред. проф. І. Безклубого. – К., 2010. – Чис. V – С. 220–222.

завдав шкоди майну, та відповідно обов'язок заподіювача шкоди провести таке відшкодування на користь власника в повному обсязі²¹.

Ця теза підтверджується тим, що Глава 82 «Відшкодування шкоди» в системі норм Цивільного кодексу розміщена в Підрозділі 2 «Недоговірні зобов'язання» Розділу I «Загальні положення про зобов'язання» Книги п'ятої «Зобов'язальне право». Отже, на деліктні зобов'язання (з урахуванням їх специфіки як недоговірних) поширюються всі загальні положення про зобов'язання, зокрема, ч. 3 ст. 202 ЦК України, відповідно до якої одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами, ч. 2 ст. 510 ЦК, відповідно до якої у зобов'язанні на стороні боржника або кредитора можуть бути одна або одночасно кілька осіб.

В контексті відносин сквіз-ауту це означає, що зобов'язана перед акціонерами особа, яка завдала майнової шкоди акціонерам через невиконання у процедурі сквіз-ауту обов'язку щодо сплати справедливої компенсації за примусово відчужені акції, розглядається як делінквент і повинна її відшкодувати.

За правилами ст. 1190 ЦК особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. З викладеного вище про сутність генерального делікту та з урахуванням норм ч. 3 ст. 202 ЦК, ч. 2 ст. 510, ч. 2, 3 ст. 509 ЦК змістом цієї норми є правило про те, що особи, спільні боржники, які спільними діями або бездіяльністю завдали шкоди (делінквенти), *повинні солідарно виконати свій обов'язок перед потерпілим (кредитором)*. Іншими словами, *термін «відповідальність» в ст. 1190 ЦК вживається саме як синонім «виконання обов'язку»*.

Главою 48 «Виконання зобов'язання» ЦК визначено, що:

– солідарний обов'язок або солідарна вимога виникають у випадках, встановлених договором або законом, зокрема у разі неподільності предмета зобов'язання (ст. 541 ЦК);

– у разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо (ч. 1 ст. 543 ЦК);

– кредитор, який одержав виконання обов'язку не в повному обсязі від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоодержане від решти солідарних боржників (ч. 2 ст. 543 ЦК).

– солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі.

Відповідно до абз. 8 ч. 2 ст. 65² Закону «Про акціонерні товариства» договором, на підставі якого особа і треті особи узгоджують свої дії щодо набуття домінуючого контрольного пакета акцій товариства, визначається сторона договору, уповно-

²¹ Романюк Я. М. Реституція, ввідикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та розмежування / Я. М. Романюк, Л. О. Майстренко // Вісник Верховного Суду України. – 2014. – № 10. – С. 27.

важена його сторонами на вчинення правочинів щодо набуття акцій товариства *в інтересах групи осіб*, що діють спільно (уповноважена особа). Тобто Закон безпосередньо кваліфікує дії уповноваженої особи (заявника вимоги) як такі, що здійснюються не для реалізації її власного права вимагати обов'язкового продажу акцій, а саме групового інтересу. В науковій літературі обґрунтовано зверталося увага на те, що чинне законодавство України дозволяє виступати покупцем акцій у процедурі сквіз-аут не лише особі, яка є власником домінуючого контрольного пакету акцій, а й її афілійованим особам або уповноваженим особам, які не є афілійованими, а діють на підставі угоди. Такі особи, як правило, є міноритарними акціонерами. Тому відсутні підстави вважати, що саме покупець, який просто формально діяв у правовідносинах обов'язкового продажу від імені групи пов'язаних/афілійованих осіб, отримав вигоду від набуття акцій за заниженою ціною. Акціонерне товариство, яке діяло під домінуючим контролем мажоритарного акціонера, покупець та афілійовані з ним особи становлять по суті єдину економічну групу, їх інтереси збігаються.²²

Верховний Суд зазначив, що ознакою домінуючого контрольного пакету акцій є наявність повного контролю над товариством з боку мажоритарного акціонера (його афілійованих осіб чи осіб, що діють з ним спільно на підставі угоди) (постанова ВС від 15.06. 2022 р. у справі №905/671/19).

Як зазначив ВС, покупцем акцій у відносинах сквіз-ауту може виступити номінальна особа, яка не має значних активів, чи «технічна» юридична особа, тобто спеціально створена чи придбана для участі у процедурі, які потім будуть ліквідовані чи не матимуть достатніх активів для того, щоб відповідати за зобов'язаннями (постанова ВС від 15.06.2022 р. у справі №905/671/19).

Доктрина «зняття корпоративної вуалі» має розглядатися в загальному контексті боротьби із зловживаннями в корпоративних відносинах, адже саме корпоративна вуаль як явище відмежовує активи юридичної особи від активів її засновників (учасників) або контролюючих осіб і унеможливає притягнення останніх до відповідальності за борги юридичної особи.²³

Кінцевий бенефіціарний власник здійснює абсолютний корпоративний контроль через інструменти корпоративного управління, а фактично – контроль над активами товариства. В контексті відносин корпоративного управління виокремлення особи – бенефіціарного власника пов'язане із можливістю застосування до таких осіб доктрини «зняття корпоративної вуалі». В межах зазначеної доктрини з'являється можливість застосування як субсидіарної, так і солідарної відповідальності власників істотної участі (бенефіціарних власників). Зокрема, солідарна відповідальність надає можливість кредиторі пред'явити вимогу щодо виконання

²² Кологойда О. В. Правові підстави солідарної відповідальності учасників корпоративної групи у справах про обов'язковий продаж акцій (сквіз-аут): доктрина «підняття корпоративної вуалі» (за матеріалами судової практики) // Право України. 2023. № 8. С. 104.

²³ Махінчук В. М. Зняття корпоративної вуалі: монографія. – Івано-Франківськ: «Фоліант», 2017. – С. 146.

солідарного обов'язку або одразу до всіх боржників або до кожного окремо, оскільки солідарні боржники є, в розумінні закону, рівними перед кредитором. Таким чином, солідарна відповідальність виступає кращою гарантією для кредиторів, бо в кінцевому підсумку, обмежить втручання у справи підконтрольних осіб, тим самим звівши різного роду ризики до мінімуму.²⁴

Оскільки ринкова вартість акцій, що підлягають обов'язковому продажу, затверджується рішенням наглядової ради АТ і зазначається в публічній вимозі на підставі такого рішення, відносини повного корпоративного контролю, які існують між кінцевим бенефіціарним власником та афілійованими особами, можна говорити про вплив цих осіб на визначення ціни обов'язкового продажу акцій. Міноритарний акціонер участі у визначенні ціни обов'язкового продажу акцій відповідно до Закону не бере.

Отже, враховуючи це, можна стверджувати, що обов'язок щодо сплати справедливої компенсації за акції, що були об'єктом обов'язкового продажу у процедурі сквіз-ауту, має покладатися на всю економічну групу осіб, включаючи кінцевого бенефіціарного власника, який здійснює абсолютний корпоративний над акціонерним товариством як свого роду єдиний «набувач акцій»²⁵. Такі особи, а також акціонерне товариство, рішенням наглядової ради якого затверджена занижена вартість акцій, є солідарними боржниками у деліктному правовідношенні із заподіяння шкоди міноритарному акціонеру в процедурі сквіз-ауту. Це означає, що позивач може звернутися з позовною вимогою про стягнення грошових коштів у розмірі різниці між справедливою ринковою вартістю акцій та сумою коштів, визначеною у публічній безвідкличній вимозі та сплаченою позивачу через рахунок умовного зберігання (ескроу) в процедурі сквіз-ауту, на власний розсуд як до всіх зобов'язаних осіб, так і до окремих з них.

Грошове зобов'язання щодо сплати справедливої компенсації за акції слід розглядати як неподільне зобов'язання, в якому неможливо виділити частки учасників зазначеної економічної групи осіб, які діяли спільно. Солідарний обов'язок боржників (солідарна відповідальність) породжує процесуальну співучасть, адже такий обов'язок кількох відповідачів виник з однієї підстави (п. 2 ч. 2 ст. 47 ГПК), а саме – заподіяння шкоди міноритарному акціонеру.

²⁴ Махінчук В. М. Реалізація інструментів доктрини «підняття корпоративної завіси» в судовій практиці: монографія / НДІ приват. права і підпр-ва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ: Юрінком Інтер, 2024. С. 110.

²⁵ У зв'язку з цим варто звернути увагу на те, що при обов'язковому придбанні особою (особами, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій акціонерного товариства, акцій на вимогу акціонерів (тобто «дзеркальний» процедурі, яка отримала назву селл-ауту), порядок якого визначений ст. 65³ Закону «Про акціонерні товариства», законодавець визначив, що у разі якщо власниками пакета акцій у розмірі домінуючого контрольного пакета акцій є дві та більше особи, що діють спільно, такі особи несуть солідарну відповідальність за належне виконання ними обов'язку щодо придбання акцій акціонерного товариства на вимогу акціонерів відповідно до процедури, передбаченої цією статтею (ч. 8 ст. 65³ Закону).

Виконання такого зобов'язання одним із солідарних боржників є належним виконанням грошового зобов'язання зі сплати справедливої компенсації за акції і припиняє його. Відповідно, виключається можливість неодноразового стягнення цієї компенсації.

До таких відносин також застосуються норми Глави 83 Цивільного кодексу України про зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави.

Відповідно до статті 1212 ЦК особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуто майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала.

Функція цього зобов'язання, яке у правовій науці отримало назву кондикційного, полягає як у відновленні майнової сфери потерпілого набувачем, який отримав безпідставні майнові вигоди, так і у присудженні потерпілому майна, яке було безпідставним збереженням для набувача.

Зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави виникає за умов коли має місце: набуття, збереження майна; набуття, збереження майна за рахунок іншої особи; набуття, збереження майна за рахунок іншої особи за відсутності правової підстави.²⁶

Кондикційне зобов'язання виникає стосовно майна, під яким, перш за все, розуміються речі. Такий висновок можна зробити з огляду на норму статті 1213 ЦК, відповідно до якої набувач зобов'язаний повернути потерпілому безпідставно набуто майно в натурі. Поверненню підлягають також і безпідставно одержані та збережені гроші, що вбачається з ч. 2 ст. 1214 ЦК та з переліку видів об'єктів цивільних прав, що міститься у ч. 1 ст. 177 ЦК.

Набуття майна загалом означає одержання набувачем майна додатково до того, що вже існувало в нього. Збереження майна відбувається, коли набувач повинен був витратити власні кошти (використати майно) для досягнення бажаного для нього результату, але результат наступив без відповідних витрат з його боку за рахунок того, що затрати замість нього понесла інша особа (потерпілий).²⁷

Безпідставне набуття або збереження майна виникає з дій або подій, в тому числі, може бути результатом дій: а) потерпілого, коли він сплатив, хоча не мав це робити, або сплатив більше, ніж треба; б) особи, яка збагатилась, причому як випадкових дій, так і винних; в) обох сторін, коли потерпілий здійснює зайву оплату, а друга сторона, знаючи про це, не повідомляє потерпілого; г) третьої особи, коли

²⁶ Отраднава О. О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України: навч. посіб. / Отраднава О. О. – К.: Юрінком Інтер, 2009. С. 156–157.

²⁷ Романюк Я. М. Реституція, ввідикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та розмежування / Я. М. Романюк, Л. О. Майстренко // Вісник Верховного Суду України. – 2014. – № 10. – С. 24.

банк помилково перерахував кошти не на вказаний рахунок одержувача, а на рахунок іншої особи.²⁸

За висновком ВС щодо застосування норм права, якщо тлумачити приписи статті 1212 ЦК України телеологічно, тобто згідно з їхніми цілями, то до випадків безпідставного набуття та збереження майна належить також збереження особою без достатніх правових підстав у себе виплати, яку вона відповідно до закону мала віддати (перерахувати) іншій особі згідно з покладеним на неї за законом обов'язком (зменшення обов'язку) (постанова ВС у складі ОП КЦС від 14 лютого 2022 року у справі № 646/4738/19).²⁹

Як зазначила ВПВС у постанові від 14.12.2021 у справі № 643/21744/19, відсутність правової підстави – це такий перехід майна від однієї особи до іншої, який або не ґрунтується на прямій вказівці закону, або *суперечить меті праввідносин і їх юридичному змісту* [курсив наш, – О. Б.]. Аналогічні правові висновки викладені у постановках ВП ВС від 13.02.2019 у справі № 320/5877/17, від 23.05.2018 у справі № 629/4628/16-ц, від 20.11.2018 у справі № 922/3412/17.³⁰

Крім того, суть кондикційного зобов'язання виражається в тому, що набувач безпідставно збагатився за рахунок потерпілого, а тому зобов'язаний не лише повернути йому майно в натурі чи відшкодувати його вартість (ст. 1213 ЦК), а й у повному обсязі компенсувати потерпілому негативні наслідки від неможливості йому користуватися майном за призначенням шляхом відшкодування всіх доходів, які набувач одержав або міг одержати від цього майна з часу, коли він дізнався або міг дізнатися про володіння майном без достатньої правової підстави (ч. 1 ст. 1214 ЦК).³¹

Отже, внаслідок набуття особою майна (грошей) без достатньої правової підстави виникають кондикційні зобов'язання:

- основне – повернути майно (гроші) потерпілому чи відшкодувати його вартість;
- додаткові (субсидіарні) – а) відшкодувати всі доходи, які вона одержала або могла одержати від цього майна з часу, коли ця особа дізналася або могла дізнатися про володіння цим майном без достатньої правової підстави; б) компенсувати допущене нею погіршення майна.

Субсидіарне застосування норм з безпідставного збагачення можливе до зобов'язання, що виникає у разі завдання шкоди, якщо деліквент не тільки пошкодив, знищив або позбавив потерпілого майна, але ще й збагатів за його рахунок внаслідок вчинених дій.³²

²⁸ Отрадна О. О. Знач. праця. С. 157.

²⁹ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103886443>

³⁰ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102419275>

³¹ Романюк Я. М. Реституція, ввідикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та розмежування / Я. М. Романюк, Л. О. Майстренко // Вісник Верховного Суду України. – 2014. – № 10. – С. 26.

³² Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України [Текст]: у 2 т. / за заг. ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця; [наук. ред. М. М. Хоменко]. – Київ: Юрінком Інтер, 2019. – Т. 2 / [О. О. Кот та ін.]. – 6-те вид., перероб. і допов. – 2019. – С. 920.

Особливість правового регулювання зобов'язань, коли безпідставно набутими, збереженими є гроші (як готівкові, так і безготівкові), полягає в тому, що на суму безпідставного грошового набуття або збереження підлягають нарахуванню проценти згідно зі ст. 536 ЦКУ з часу, коли набувач дізнався або повинен був дізнатися про безпідставність набуття або збереження грошових коштів.³³

В нормах інституту, що регулюють кондикційні зобов'язання, немає буквальної вказівки на те, з якого моменту виникає кондикційне зобов'язання, тобто зобов'язання повернути безпідставно отримане майно (гроші). Цей момент можна визначити на основі системного тлумачення ч. 1 ст. 1212 та ч. 1 ст. 1214 ЦК, де міститься вказівка на момент виникнення обов'язку боржника відшкодувати всі доходи, які він одержав або міг одержати від безпідставно набутого майна, та відповідальність за допущене погіршення майна. Цей момент визначається як момент, коли особа дізналася або могла дізнатися про володіння чужим майном без достатньої правової підстави.

В ч. 3 ст. 1212 ЦК міститься перелік вимог, щодо яких кондикційні правовідносини виникають як субсидіарні, а саме:

- 1) повернення виконаного за недійсним правочином;
- 2) витребування майна власником із чужого незаконного володіння;
- 3) повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні;
- 4) відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

Змістовно конструкція зобов'язань з безпідставного збагачення в силу прямої вказівки закону частково перетинається з іншими спеціальними юридичними конструкціями – реституцією, виндикацією, наслідками припинення договорів, деліктними зобов'язаннями.³⁴

В тих випадках, коли вирішується спір за переліченими в ч. 3 ст. 1212 ЦК вимогами, в тому числі відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи, ухвалюється рішення, яке підлягає виконанню у встановленому законом порядку.³⁵

Конструкція ст. 1212 ЦК передусім свідчить про те, що застосування норм гл. 83 ЦК слугує додатковою мірою захисту права власності в тих випадках, коли

³³ Чепис О. І. *Правова природа зобов'язань, що виникають із безпідставного збагачення* / О. І. Чепис // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. – 2016. – Вип. 41(1). – С. 145.

³⁴ *Цивільне право (частина особлива). Курс лекцій: навч. посіб. / за ред. І. Спасибо-Фатєєвої.* – Харків: ЕКУС, 2022. – С. 632.

³⁵ *Захист же прав шляхом пред'явлення самостійного кондикційного позову має місце тоді, коли безпідставне збагачення не може бути припинено іншим позовом* // Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов: монография / И. В. Спасибо-Фатеева, М. Н. Сибилев, В. Л. Яроцкий и др.; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Харьков: Право, 2014. С. 306.

правові особливості згаданих інститутів не дають законних підстав вирішити ту чи іншу вимогу власника.³⁶

ВП ВС зазначила, що зобов'язання повернути безпідставно набуте майно виникає в особи безпосередньо з норми статті 1212 ЦК України на підставі факту набуття нею майна (коштів) без достатньої правової підстави або факту відпадиння підстави набуття цього майна (коштів) згодом. Виконати таке зобов'язання особа повинна відразу після того, як безпідставно отримала майно або як підстава такого отримання відпала. Це зобов'язання не виникає з рішення суду. Судове рішення в цьому випадку є механізмом примусового виконання відповідачем свого обов'язку з повернення безпідставно отриманих коштів, який він не виконує добровільно.³⁷

На нашу думку, інакше вирішується питання у випадку *набуття* майна без достатньої правової підстави, коли момент безпідставного набуття майна об'єктивно передре рішення суду. Суд, вирішуючи спір про повернення безпідставно набутого майна, констатує цю обставину як юридичний факт, що стався у певний момент часу в минулому. У випадку, коли особа набула майно (гроші) у певний момент в минулому, та існують різні судження сторін щодо цієї обставини справи, цей момент може бути встановлений рішенням суду.

Це означає також, що вирішуючи питання про момент, коли набувач не лише *дізнався*, але *міг дізнатись*, слід брати до уваги добросовісність поведінки набувача.

Деліктне зобов'язання частково перетинається за змістом з кондикційним зобов'язанням. Делікт завжди передбачає завдання шкоди потерпілому, але збагачення делінквента не є кваліфікуючою ознакою деліктного зобов'язання, такого збагачення може не бути. Поряд із цим безпідставне збагачення також завдає шкоди потерпілому, оскільки відбувається за його рахунок. На боці пасивного учасника кондикційного зобов'язання обов'язково має бути факт збагачення.³⁸

У зв'язку з цим зазначимо, що, Палата для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Верховного Суду в постанові від 15.06.2022 р. у справі №905/671/19 обґрунтовано, на нашу думку, висувала, що:

– «колишній міноритарний акціонер, який буде розуміти, що під час проведення процедури примусового викупу акцій наглядовою радою не була визначена справедлива компенсація за викуплені в нього акції, у подальшому має вибір – звернутися до товариства та / або мажоритарного акціонера з позовом про стягнення збитків або про стягнення набутого без достатньої правової підстави (безпідставне збагачення за рахунок недоплати міноритарному акціонеру) за ст.1212 ЦК»;

³⁶ Романюк Я. М. Реституція, віндикація, кондикція, відшкодування шкоди: окремі аспекти співвідношення та розмежування / Я. М. Романюк, Л. О. Майстренко // Вісник Верховного Суду України. – 2014. – № 10. – С. 26.

³⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 лютого 2024 року у справі № 910/3831/22 (п. 84).

³⁸ Цивільне право (частина особлива). Курс лекцій: навч. посіб. / за ред. І. Спасиво-Фатєєвої. – Харків: ЕКУС, 2022. – С. 635.

– «міноритарний акціонер може звертатися з позовом про визначення суми компенсації, стягнення збитків або неправомірної вигоди як до покупця, так і до його афілійованих осіб чи третіх осіб, які брали участь у придбанні пакету акцій міноритаріїв у процедурі сквіз-аут, кінцевого бенефіціарного власника, а також до емітента».

Висновки.

Процедура сквіз-ауту має бути ефективним механізмом захисту прав міноритарних акціонерів шляхом сплати компенсації за примусове відчуження належних їм акцій та, відповідно, припинення права власності на акції та корпоративних прав, які посвідчувалися цими акціями. Сплата справедливої компенсації за акції (грошового зобов'язання) за результатами обов'язкового продажу акцій на вимогу уповноваженої особи власника домінуючого контрольного пакета акцій (групи осіб, що діють спільно) є виконанням визначеного безпосередньо ст. 65² Закону «Про акціонерні товариства» обов'язку.

Невиконання заявником вимоги (уповноваженою особою власника домінуючого контрольного пакета акцій або групи осіб, що діють спільно) законодавчого обов'язку щодо сплати справедливої компенсації вартості примусово відчужених акцій, спричиняє шкоду майновій сфері міноритарних акціонерів є правопорушенням і охоплюється поняттям генерального делікту. Зобов'язана перед акціонерами особа, яка завдала майнової шкоди акціонерам через невиконання обов'язку у процедурі сквіз-ауту у вигляді сплати справедливої компенсації за примусово відчужені акції, розглядається як делінквент і повинна її відшкодувати.

Якщо обов'язковий продаж акцій здійснювався в інтересах групи осіб, що діяли спільно і є власниками домінуючого контрольного пакета акцій, обов'язок щодо сплати справедливої компенсації за акції в процедурі сквіз-ауту має покладатися на всю економічну групу осіб, включаючи кінцевого бенефіціарного власника. Такі особи, а також акціонерне товариство, рішенням органу управління якого затверджена занижена вартість акцій, є солідарними боржниками у деліктному праводіношенні із заподіяння шкоди міноритарному акціонеру в процедурі сквіз-ауту.

Позивач (кредитор/потерпілий у деліктному праводіношенні) може звернутися з позовною вимогою про стягнення компенсації (грошових коштів у розмірі різниці між справедливою ринковою вартістю акцій та сумою коштів, визначеною у публічній безвідкличній вимозі та сплаченою позивачу через рахунок умовного зберігання (ескроу) в процедурі сквіз-ауту), на власний розсуд як до всіх солідарних боржників, так і до будь-кого з них.

До деліктних зобов'язань, які виникли у зв'язку із заподіянням акціонерам шкоди внаслідок обов'язкового продажу акцій за ціною, що не відповідала їх справедливій вартості, субсидіарно застосовуються норми глави 83 ЦК про набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Проведений доктринальний аналіз нормативного регулювання свідчить про те, що Законом «Про акціонерні товариства» від 22.07.2022 р. погіршено становище

міноритарних акціонерів, оскільки норма ч. 21 ст. 95 Закону дозволяє гранично звужити тлумачення поняття «заявник вимоги» до суто номінальної особи («технічної» юридичної особи), юридична оболонка якої використовується для обмеження відповідальності афілійованих осіб та кінцевого бенефіціарного власника у деліктних відносинах щодо стягнення справедливої компенсації. Ця проблема має бути вирішена шляхом внесення відповідних законодавчих змін, адже системну законодавчу проблему прогалини не можуть виправляти суди. Повоєнне відновлення України потребуватиме значних інвестицій, при цьому зазвичай наголос ставиться на залученні іноземних інвестицій та гарантії їх захисту. Водночас значний потенціал мають внутрішні інвестиції, адже, на відміну від зовнішніх інвесторів, які в несприятливих умовах можуть виводити інвестиції з країни, внутрішні інвестиції залишаються в країні і мають розглядатися законодавцем як важливий фактор розвитку економіки. Незахищеність міноритарного акціонера у процедурі сквіз-ауту слід розглядати як істотну перешкоду розвитку корпоративного сектору економіки.

REFERENCES

- Belianevych, O. A. (2022.) On the remedies of the judicial protection of rights of a minority shareholder in the procedure of compulsory shares repurchase *ECONOMICS AND LAW*. 2. 3–12 <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.003>[in Ukrainian].
- Birukov, I. A., & Zaika, Yu. O. (Eds.). (2014). *Civil Law of Ukraine: General Part K: Alerta*. [in Ukrainian].
- Chepys, O. I. (2016). The legal nature of obligations arising from unjust enrichment]. *Naukovi visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriia: Pravo*, 41(1) [in Ukrainian].
- Civil Code of Ukraine (2003, January 16.). Law of Ukraine №435-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
- Commercial and Procedural Code of Ukraine (1991, November 6) No. 1798-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12?lang=en#Text> [in Ukrainian].
- Commercial Code of Ukraine (2003, January 16.). №436-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (accessed: 02.11.2024) [in Ukrainian].
- Constitutional Court of Ukraine (2012, January 25) Decision in case №1-11/2012 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text> [in Ukrainian].
- Dzera, O. V., Kuznietsova, N. S., & Luts', V. V. (Eds.). (2019). *Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine: in 2 volumes. Vol. 2.* (6th ed., revised and expanded). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- European Court of Human Rights. (2004, November 2) Judgment in case *Trebubenko proty Ukrainy* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_355#Text [in Ukrainian].

- European Parliament and Council. (2004, April 21). On takeover bids. Directive 2004/25/EC <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32004L0025>
- Grand Chamber of the Supreme Court (2021 December 14) Resolution in case №643/21744/19 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102419275> [in Ukrainian].
- Grand Chamber of the Supreme Court (2024, February 7) Resolution in case №910/3831/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117340690> [in Ukrainian].
- Grand Chamber of the Supreme Court.** (2020, November 24) Resolution in case №908/137/18 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93336732> [in Ukrainian].
- Kolohoida, O. V. (2023). Legal Grounds for Joint and Several Liability of Corporate Group Members in Disputes on Mandatory Sale of Shares (Squeeze-Out): the Doctrine of «Lifting the Corporate Veil» (Based on Court Practice) *Pravo Ukrainy*. №8. [in Ukrainian].
- Makhinchuk, V. M. (2017). *Lifting the corporate veil: A monograph*. Ivano-Frankivsk: Fol'iant. [in Ukrainian].
- Makhinchuk, V. M. (2024). *Implementation of the instruments of the «lifting the corporate veil» doctrine in judicial practice: A monograph*. Academician F. G. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine Kyiv: Yurinkom Inter.
- On Prevention and Counteraction to Legalisation (Laundering) of Criminal Proceeds, Terrorist Financing and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction (2019, December 6) Law of Ukraine No. 361-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20?lang=en#Text> [in Ukrainian].
- On Securities and Stock Market (2006, February 23) Law of Ukraine №3480-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15?lang=en#Text> [in Ukrainian].
- Otradnova, O. (2010). General delict in civil law: Liability or obligation. Research problems. *Pro ukrains'ke pravo. Chasopys kafedry teorii ta istorii derzhavy i prava Kyiv. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka.*, 5 [in Ukrainian].
- Otradnova, O. O. (2009). *Non-contractual obligations in civil law of Ukraine: A textbook*. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
- Pro aktsionerni tovarystva [On joint-stock companies] (2022 July 27) Law of Ukraine № 2465-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text> (accessed: 05.11.2024) [in Ukrainian].
- Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pidvyschennia rivnia korporativnoho upravlinnia v aktsionernykh tovarystvakh [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving Corporate Governance in Joint Stock Companies] (2017, March 23) Law of Ukraine №1983- VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1983-19?lang=en#Text> [in Ukrainian].
- Romaniuk, Ya. M., & Maistreiko, L. O. (2014). Restitution, vindication, condiction, compensation: Specific aspects of relation and differentiation] *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 10 [in Ukrainian].

- Ruban, O. O. (2020). *Realizatsiia kompensatsiinoi funktsii v tsyvil'nomu pravi* [Implementation of the compensatory function in civil law]. *Naukovy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Pravo*, 61(1), 81 [in Ukrainian].
- Spasibo-Fatieieva, I. V., Sibilev, M. N., & Yarozytskyi, V. L. (Eds.). (2014). *Kharkov civil law school: Protection of subjective civil rights and interests: A monograph*. Kharkov: Pravo [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. (Ed.). (2022). *Civil law (special part). Course of lectures: textbook*. Kharkiv: EKUS. [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (Ed.). (2021). *Civil Law (General Part): Course of Lectures*. EKUS. [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. V. (Ed.). (2021). *Corporate law through the prism of judicial practice: A monograph*. EKUS. [in Ukrainian].
- Spasybo-Fatyeyeva, I. V., Glotov, S. O., Zozuliak, O. I., et al. (Eds.). (2024). *Unilateral transactions: A monograph*. EKUS. [in Ukrainian].
- Supreme Court (2021, February 18) Resolution in case № 908/3492/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95240533> [in Ukrainian].
- Supreme Court (2022, July 5) Resolution in case № 914/1804/18// <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105389857> [in Ukrainian].
- Supreme Court (2022, February 14) Resolution in case № 646/4738/19 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103886443> [in Ukrainian].
- Supreme Court (2022, February 14) Resolution in case № 646/4738/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103886443> [in Ukrainian].
- Supreme Court (2022, June 15) Resolution in case № 905/671/19 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987465> [in Ukrainian].
- Supreme Court (2022, June 15) Resolution in case № 905/671/19 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987465> [in Ukrainian].
- Supreme Court (2024, October 08) Ruling u cpravi № 910/8714/18 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122406968> [in Ukrainian].
- Supreme Court (2024, October 8)r. Ruling in case № 910/8714/18 URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122406968> [in Ukrainian].
- Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand] *The agreement was ratified with a statement by Law No. 1678-VII dated September 16, 2014*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (accessed: 04.11.2024) [in Ukrainian].

Olena Belianevych

Dr. Sc. (Law), professor,

Professor of the Department of Civil Law and Procedure

Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Olena Belianevych. On fair compensation and joint and several liability in the squeeze-out procedure.

Abstract.

Based on the current law enforcement practice of the Supreme Court, the article examines the doctrinal issues of ensuring the right of minority shareholders to fair compensation in the procedure of mandatory sale of shares at the request of a person (persons acting jointly) who owns a dominant controlling stake. The author defines the legal nature of the obligation (duty) to pay compensation for shares based on the results of mandatory sale of shares in the squeeze-out procedure as a monetary obligation arising on the basis of a complex legal fact, the composition of which (actions performed by squeeze-out participants in a certain sequence and order) is determined directly by the Law of Ukraine 'On Joint Stock Companies'. The author also argues that the failure of the applicant (an authorised person of the owner of the dominant controlling stake or a group of persons acting jointly) to comply with this legal obligation causes damage to the property of minority shareholders is an offence and is covered by the concept of general tort. If the compulsory sale of shares was carried out in the interests of a group of persons acting in concert and holding a dominant controlling interest, the obligation to pay fair compensation for the shares in the squeeze-out procedure should be imposed on the entire economic group, including the ultimate beneficial owner, as all of these persons should be treated as joint and several debtors in an indivisible monetary obligation. Fulfilment of such an obligation by one of the joint and several debtors is a proper fulfilment of the monetary obligation to pay fair compensation for shares and terminates it. The author proves that the provisions of Chapter 83 of the Civil Code of Ukraine on acquisition and retention of property without sufficient legal basis are subsidiarily applied to the tort liabilities arising out of damage caused to shareholders as a result of mandatory sale of shares at a price which does not correspond to their fair value.

Key words: *fair compensation, squeeze-out, monetary obligation, tort obligation, conditionality obligation, joint and several liability, removal of corporate veil, protecting the rights of minority shareholders.*